

שיעור לחנוכה, הפילוסופיה היוונית

שיטת הפילוסוף

ואמר לו הפילוסוף: אין אצל הבורא לא רצון ולא שנאה, כי הוא נעלה מכל החפצים ומכל הפגנות. כי הפגנה מורה על חסרון המכון, וכי השלמת פגנתו שלמות לו, ובעוד שלא תשלם הוא חסר. וכן הוא נעלה אצל הפילוסופים מידיעת חלקי הדברים, מפני שהם משתנים עם העתים, ואין בידיעת הבורא שנוי. והוא אינו יודע אותך, כל שכן שידע פגנתך ומעשיך, וכל שכן שישמע תפלתך ויראה תנועתך.

ואם יאמרו הפילוסופים שהוא בראך, הם אומרים זה על דרך העברה, מפני שהוא עלת העלות בבריאת כל נברא, לא מפני שהוא בכונה מאתו. ולא ברא מעולם אדם, כי העולם קדמון ולא סר האדם נולד מאדם שקדמו, מתרפבות בו צורות ומזגים ומדות מאביו ומאמו וקרוביו, ואיכיות מן האוירים והאצרות והמזונות והמימות עם כחות הגלגלים והמזלות והחילים בערכים ההויים מהם. והכל שב אל הסבה הראשונה, לא בעבור פגנה ממנה, אבל הוא אצילות, נאצלת ממנה סבה שנית ואחר כך שלישית ורביעית, והתדבקות הסבות והמסובבות והשתלשלו כאשר אתה רואה אותם. והדבקות קדמון כאשר הסבה הראשונה קדמונית, אין לה תחלה.

ולכל איש מאישי העולם סבות שבהם נגמר, ויש איש ששנשלו סבותיו ובא שלם, ואיש שחסרו סבותיו ובא חסר. כפוש אשך לא הוכן ליותר מקבול צורת האדם והדבור בתכלית החסרון, והפילוסוף אשר לו נתקנו תכונות יקבל בהם המעלות המדותיות והמדעיות והמעשיות, ולא חסר מאומה מן השלמות. אבל השלמות הנה בכח צריך בהוצאתו לידי מעשה אל למוד ומוסר, עד שתראה ההכנה על הענין אשר הוכנה לו מן שלמות וחסרון ואמצעים אין להם תכלית.

והשלם - ידבק בו מן המין האלהי אור שהוא נקרא השכל הפועל, ידבק בו שכלו הנפעל דבקות-התאחדות, עד שיראה האיש שהוא כאילו הוא השכל שהוא הפועל אין ביניהם שינוי. וישבו כליו - רצוני לומר אברי האיש ההוא - לא ישתמשו אלא במעשים היותר שלמים ובעתים היותר נכונים ובטוב שבענינים, וכאלו כל כליו הם פלים לשכל הפועל, לא לשכל ההיולי הנפעל שהנה בתחלה משתמש בהם, והנה מטיב פעם וחוטא פעמים, וזה מטיב תמיד.

והמדרגה הזאת היא תכלית ההנעה המקנה לאדם השלם. אחרי אשר תשוב נפשו מטהרה מן הספקות, מבינה החכמות על אמתתם, ותשוב כאילו היא מלאך ותשוב גם במדרגה המלאכותית התחתונה הנפרדת מן הגופות. והיא מדרגת השכל הפועל, והוא מלאך מדרגתו למטה מן המלאך הממנה בגלגל הירח. והם שכלים מפשטים מחמרים קדומים עם הסבה הראשונה. ואינם ראים הפליון לעולם.

ותשוב נפש האדם השלם והשכל שהוא הפועל דבר אחד, ולא יחוש לכליו גופו ואבריו, מפני ששב הוא ואותו, דבר אחד ונחה נפשו בחיים, מפני ששב בכת הרמס ואסקלביוס וסקרט ואפלטון ואריסטו, כי הוא והם וכל מי שיעלה אל מדרגתם והשכל הפועל, דבר אחד. וזהו אשר יכנה ב"רצון אלהים" על דרך העברה או על דרך הקרוב.

רדפהו, ובקש ידיעת אמתת הדברים, עד שישבו שכלו פועל לא נפעל, והדבק בדרכי הצדיקים במדות ובמעשים, כי הם עזר ציור האמת ודבקות הלמד וההדמות לשכל שהוא הפועל. ותכף לזה תעלה בדרך מדת ההסתפקות והשפלות והכניעה וכל מדה מעלה, עם ההגדלה לסבה הראשונה. לא כדי שיחנך רצונו ולא להסיר מעליך קצפו, אבל בעבור ההדמות אל השכל הפועל בבחינת האמת, וספור כל דבר במה שהוא ראוי לו, והאמתו כאשר הוא, ואלה הם ממודות השכל.

וכאשר תהיה על התכונה הזאת מן האמונה, אל תחוש על איזה תורה תהיה, ובאיזה דת ובאיזה מעשה ובאיזה דבור ובאיזה לשון אתה מרומם. או בדה לעצמך דת לענין הכניעה, ולרומם ולשבח ולהנהיג מדות ובייתך ואנשי מדינתך, אם הם סומכים עליה, או קח לך דת הנמוסים השכליים אשר חברו הפילוסופים, ושם מגמתך וכוננתך ונפשך. וכללו של דבר - בקש זה הלב באיזה אופן שיתכן לך, אחרי אשר תבין כללי החכמות על אמתתם. ואז תגיע אל בקשתך, רצוני לומר: **ההדבק ברוחני, רצוני לומר - השכל הפועל.** ואפשר שיגבא אותך ויודיעך העתידות בחלומות אמתיים ומראות נאמנות.

יחסו של ריה"ל לפילוסופיה

1. "נמצא שאין הא-לוה מכיר אותך, ועל אחת כמה וכמה אינו יודע כונתך ומעשיך, וכל שכן אינו שומע תפלתך ולא רואה תנועתך" (א', א).
2. ודבר זה הלא מוכיח כי סוד הקשר בין העניין הא-לוהי ובין הנפשות שונה ממה שהזכרת אתה, הפילוסוף (א', ד).
3. אמר הכוזרי: הנה נתבאר לי ההפרש בין השמות א-לוהים וה' והבינותי מה רב המרחק בין א-לוהי אברהם ובין אלהי אריסטו כי לה' יתעלה משתוקקים בני אדם שהשיגוהו בחוש ועל יסוד עדות ראיה ואלו א-לוהים נוטים על פי היקש הגיוני מי שהשיגו בחוש בא לידי מסירות נפש מתוך אהבת הא-לוה ולידי הנכונות למות עליה ואלו ההיקש מראה רק זאת כי חובה היא לרומם את הא-לוה כל שעה שאין הדבר מזיק ואין סובלים צער עליו אין להאשים אפוא את אריסטו על הלגלוג שלגלג על טקסי עבודת הא-לוה מאחר שהוא מספק אם הא-לוה יודע בזה (ד', טז).
4. אין לבוא בטענות, הואיל והם אנשים שלא קבלו חכמה או דת בירושה, שהרי הם יונים, ויון הוא מבני יפת יושבי הצפון (א', סג).

5. ומקצות העולם היו באים אליו לשמע חכמתו ולהעבירה אל האמות, עד להודו ועד בכלל. ובאמת, שורשי כל החכמות וכלליהן הועתקו מאתנו אל ה'כשדים' בראשונה, ואחרי כן אל 'פרס ומדי', ואחרי כן אל 'יון', ואחרי כן אל רומא. אך מפאת רוחק הזמן וריבוי המעתיקים לא הוזכר בספרי החכמות כי הועתקו מעברית – הוזכר רק כי הועתקו מיונית ומרומית. אולם יתרון העברית הוא גם מצד עצם הלשון וגם מצד תוכן העניינים הכלולים בה (ב', סו).
6. אכן הפילוסופים אם אמנם רחקו כל הרחק הזה מהשגת הא-לוה לפי הנבואה אין להאשימם על כך כי אל חכמת הא-לוהות לא היה להם מבוא כי אם דרך ההיקש ההגיוני וההיקש לא הביאם כי אם למה שאמרנו ואכן אותם מהם האוהבים להודות על האמת יאמרו לבעלי התורה דברים שאמר סוקרטס (לבני עירו) חברי האזרחים חכמת א-לוהות זו אשר לכם אין אני מכחישה אולם אומר אני כי אני מכירה כי אני יודע רק בחכמה האנושית (ד', יג).
7. וכיון שכבר נשלם מה שרצינו לספח לעניין הראשון, הרי ראוי שנזכיר המובילים אל האמת והמביאים אל הנכון, אשר הם מקור לכל מדע, ומבוע לכל ידיעה, ונדבר בהם במדה המתאימה להיאמר במבוא ספר זה. ונאמר, שהם שלושה מובילים, האחד ידיעת הנראה, והשני ידיעת השכל, והשלישי ידיעת דבר שהכרח מחייב אותו. ונסמך לזה פירוש אחד אחד מן היסודות הללו. ונאמר, כי ידיעת הנראה הוא מה שהשיג האדם באחד מחמשת החושים, או בראות או בשמע או בריח או בטעם או במישוש. אבל ידיעת השכל הוא מה שמתחייב בשכל האדם בלבד, כגון חשיבות האמת וגנות הכזב. אבל ידיעת ההכרח הוא דבר אשר אם לא יאמת אותו האדם יתחייב לבטל מושכל או מוחש, וכיון שאין דרך לבטלו הרי מחייבו הדבר לאמת אותו העניין(הקדמה אות ה').
8. "בטחו רבים גם בדעות שהציעו בחכמת הטבע ובחכמת מה שאחר הטבע, בחשבם כי כל דברי הפילוסופים הוכחו במופת" (ה', יד).
9. וכן אדם אשר נתברר לו במופת הגיוני דבר השארת הנפש אחרי כלות הגוף...לא ישים לב לקושיות אשר תקשה הסברה על כך(ג', מג).
10. חלילה לא-ל מהיות דבר התורה סותר עדות דבר הנראה עין בעין או דבר שהוכח במופת שכלי!(א', זו).
11. "יורק בעיונו המופשט הכריע לצד ההיקשים הנוטים אל הקדמות" (א', סה).
12. ואל תקשה עלי מדבריהם של התוכנים החדשים, גונבי החכמות...שלאחר שכבה אור הנבואה מצאו הללו חכמות מסופקות וסמכו על עיונם ושכלם והם שיערו השערות כפי אשר הורם היקשם ההגיוני (ב', כ).
13. אולם אילו היה הפילוסוף בן אומה שדעות אמיתיות עוברות בה בקבלה כמפורסמות שאין לדחותם, היה משתמש בהיקשיו ובמופתיו לחזק את האמונה בעולם הנברא (א', סה).
14. "כי בעבודת הא-לוה אין מקום לא להשערה ולא להיקש שכלי ולא לשיקול דעת" (א', צט).
15. והפילוסופים בעלי העיון הדק והמחשבה הזכה, אשר הודו במציאות סיבה ראשונה שאינה דומה לשאר הדברים ושאין כמוה, נטו בהיקשם ההגיוני לדעה כי סיבה זו אינה פועלת שום פעולה בעולם, וביחוד בנמצאים הפרטים, כי הפילוסופים רואים אותה מרוממה ונעלה מידיעת הפרטים, אף כי מחידוש חידושים בהם(ב', נד).
16. אכן הפילוסופים, אם אמנם רחקו כל הרחק הזה מהשגת הא-לוה לפי הנבואה, אין להאשימם על כך, כי אל חכמת הא-לוהות לא היה להם מבוא כי אם דרך ההיקש ההגיוני, וההיקש לא הביאם כי אם למה שאמרנו (ד', יג).
17. נפתית אפוא לדמיונות שוא וביקשת לך מה שלא נתן לך בוראך יכולת עליו ושלא הושם בטבע בשר ודם להשיגו בדרך ההיקש(ה', יד).
18. אכן יכולים הם הפילוסופים להתנצל כי הוזקקו להיקשים ההגיוניים הואיל ואין עמם נבואה ולא אור א-לוהי על כן הביאו את החכמות המופתיות לתכלית השלמות והתמסרו להן בכל נפשם בחכמות ההן אין חילוקי דעות בין שני אנשים לעומת זה אין כמעט כל הסכמה בין שני אנשים בעניינים אשר מעבר לחכמות אלה במה שאחר הטבע ואף בהרבה מחכמת הטבע. ואם תמצא כת אנשים מסכימים לדעה אחת אין זה בגלל חקירה שחקרו ומסקנה שהגיעו אליה כי אם קבלה היא שקיבלו כסיעה מאת פילוסוף אחד שבעקבותיו הם יוצאים סיעת פיתגורס וסיעת אמפדוקלס וסיעת אפיקורוס וסיעת אריסטו וסיעת אפלטון וכדומה ואנשי הסטואה והמשאיים השייכים לסיעת אריסטו (ה', יד).
19. דת הנובעת אמנם מן העיון אך נופלים בה ספקות רבים ואם עליה תשאל את הפילוסופים לא תמצאם מסכימים על מעשה אחד ולא לדעה אחת כי דת כזאת בנויה על טענות אשר רק חלק מהן יכולים הפילוסופים להוכיח במופת ואלו על אחרות ניתן להביא ראיות מספיקות בלבד ויתרון אין להביא עליהן אפילו ראייה מספקת אף כי להוכיח במופת (א', יג).
20. ואמרו חכמי ישראל במי שלא השלים עניני החכמה 'משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צרכן רבתה מחלוקת', למדונו דבריהם אלה שאם התלמידים השלימו למודיהם לא תהא ביניהם מחלוקת ולא ויכוחים ולכן אל יפנה הסכל קצר הרוח את חטאו כלפי הבורא יתרומם ויתהדר לומר שהוא אשר הציב לו את הספקות, אלא סכלותו או קוצר רוחו הפילוהו בהם כמו שביארנו (אמונות ודעות, הקדמה ג').